

AANTEKENINGEN

BETREFFENDE EN OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING

VAN EENE

HUISVORMIGE GERMAANSCH E LIJK-URNE,

GEVONDEN

TE PATERS WOLDE.

DOOR

Jhr. HOOFT VAN IDDEKINGE.

HEEMSTEDEN EN ALDAAR GEVONDEN OUDHEDEN.

VINDINGSPLAATS.

In eene vallei of lage vlakte ten zuiden van destad *Groningen*, begrensd ten noorden, westen en zuiden, door de hoogere zandstreken van den Hondsrug en van noordelijk Drenthe, omgeven en zich westwaarts ver uitstrekkend tot ongeveer het Leekstermeer, vindt men lage veenen, nu òf hooiland òf baggerveenen. Verschillende kleine stroomen, meer bijzonder de thans bijna verdwenen oude Aa (in 't Hoornsche diep ten deele opgenomen), doorsnijden deze vlakte. Hoogst waarschijnlijk was dit thans nog moerassige land eenmaal een meer en daarin vonden wij vele overblijfselen van aloude bewoning, mogelijk wel paalwoningen herkomstig.

HEEMSTEDEN, MISSCHIEN OVERBLIJFSELEN VAN PAALWONINGEN.

Op enkele plaatsen nu genoemd: *Heemsteden* (moderne benaming door het volk daaraan gegeven) vindt men op de oorspronkelijke dicht ineengedrongen veenlaag eene laag klei en daarop gemengde veen-

achtige lagen, welke de oudheden enz. bevatten. Mijns wetens vindt men die *nimmer onder* de kleilaag. Overblijfselen van paalwerk vond ik op eene, meer bijzonder door mij onderzochte plaats, de groote nu bijna verdwenen heemstede in het veen van HILLEBRANDS, waarop ook de huisurne is gevonden. Ik vermoed, dat de kleilaag kan ontstaan zijn uit den tot een leembodem der hutten aangevoerde klei, vooral ook, omdat de oudheden daar boven veel, daaronder niet voorkomen.

GROOTE HEEMSTEDE EN DAARIN GEVONDEN OUDHEDEN.

Langzamerhand is het land op eenige plaatsen, door de turffabricatie, gedurende meer dan eene eeuw daar ter plaatse bloeiende, geheel verdwenen, om voor vrij groote plassen plaats te maken. Slechts hier en daar bleven enkele hoogere stukken, nu kleine eilanden, gespaard. Langen tijd, ook nu nog, dienen deze tot het droogen en bewerken van den baggerturf, maar naarmate de veenen uitgeput raken, worden ook deze eilandjes afgegraven, bij welke gelegenheid de oudheden aan het licht komen.

OUDHEDEN VAN BEWERKTE STEEN.

Onder de bewerkte voorwerpen van natuurlijken steen kwamen tot dusverre alleen voor vele kleine brokken tufsteen, licht grijs van kleur, vermoedelijk overblijfselen van maalstenen of handmolens.

Van vuursteen en andere harde steenen, gesplinterd of ook gepolijst, vond ik op de heemsteden zelve nimmer eenig spoor. Tweemaal echter werden er in de nabijheid, maar in den vasten ongeroerden zandbodem,

messen van gesplinterden vuursteen gevonden. Het eene te Assen, het andere bij mij. (*)

METAAL.

Het eenige tot dusver mij voorgekomen metalen voorwerp, mij uit deze veenen bekend geworden, is een gedeelte van een *tinnen* ronde à jour bewerkte plaat, (waarvan de gerestaureerde afbeelding hierbij is gevoegd), met gebombeerde figuren, welke aan den Frankischen tijd doen denken. Zoo dit stuk van de beemsteden-bewoners herkomstig is, moet het tot veel lateren tijd behooren dan de oorspronkelijke nederzetting. Bronzen voorwerpen kwamen ook in den omtrek, nimmer bij mijn weten voor. Eenige brokken geoxijdeerd ijzer, door mij tusschen scherven enz. gevonden, zijn meer dan waarschijnlijk van veel lateren tijd, mogelijk eerst van dien na de ontginning der veenen herkomstig.

BEEN.

Bewerkt been kwam mij evenmin voor; ook onbewerkt, is zeldzaam en het bepaalt zich tot een paar tanden van paarden of runderen en eenige moeilijk meer te determineren fragmenten. Beenderen echter bieden op den duur geen weerstand aan den invloed der veengronden; zij schijnen zich betrekkelijk spoedig op te lossen; alleen haar en hoorn blijven langer, als ook de veel hardere substantie der tanden.

(*) Volgens mededeeling van een zeer geloofwaardig man (den heer J. D. HESSELINK te Groningen) werden in de eerste jaren dezer eeuw op de Vennebroek (dus in deze veenstreek) bij het graven van een vijver eene menigte steenen, wiggen, beitels enz. gevonden door den berigtgever zelf wel gezien.

GLAS, PÂTE, ÉMAIL EN DERGELIJKEN.

Fijnere zelfstandigheden, als glas, pâte, émail enz. en daaruit vervaardigde of daarmede versierde voorwerpen, korallen enz. kwamen tot dusverre niet aan den dag. Bepaalde opgravingen echter zijn ook nimmer gedaan. Wat men vond, kwam toevalliger wijze te voorschijn; bij het opgraven was geen deskundige tegenwoordig. Verschillende bezwaren bragten mede, dat zelfs ik nooit bij het opgraven, wel terstond nadat men iets gevonden had, ter plaatse kwam. Vandaar veel onzekers. De menigte nog ongerepte heemsteden in de hooilanden, herkenbaar aan eene flauwe verhevenheid boven het omringende land en meer nog aan eene veel weliger grasgroei (door de daaronder gelegen kleilaag), zouden een meer naauwkeurig onderzoek van deskundigen en eene wetenschappelijk bestuurde opgraving waard zijn.

PAALCONSTRUCTIËN EN PUTTEN.

Op de groote heemstede van HILLEBRANDS, boven reeds genoemd, vond ik meermalen ondereinden van ruw bewerkte palen in den grond. Er moeten zeer vele gevonden zijn in vroegeren tijd, maar dit heb ik alleen bij overlevering. Op die zelfde heemstede vond men een jaar of drie geleden eene ronde put, ongeveer vijf meter diep en twee meter in doorsnede. De put was van zoden, waarop nog de planten (grassoorten en heide) herkenbaar waren, laagsgewijze, met grijs wit zand daar tusschen, opgezet en op den bodem vond men, behalve eene menigte fragmenten, eenige aarden

potten, waarvan twee nog bij mij berusten. Thans is die put, even als het omringende land, tot op eenige diepte verdwenen en zodoende onder den waterspiegel gekomen.

Verder vond ik zelf een maal onder den bovengrond, zeer ondiep, eene zware, uiterst ruw bewerkte en, naar het mij toescheen, met vele moeite bekapte eikenhouten plank. Toen dacht ik, dat deze het dek-sel eener oude doorkist was geweest; maar buiten den vorm wettigde niets mijn vermoeden; immers overblijfselen van de kist of van hetgeen die bevatte werden ook veel dieper ter zelfder plaatse niet gevonden.

VOORWERPEN VAN GEBAKKEN AARDE.

Leverden deze plaatsen schaars voorwerpen op van vasten steen, metaal, hout enz., groot en zeer gevarieerd is de schat van gebakken aarden voorwerpen, daaruit aan het licht gekomen. Ik zal die hier meer uitvoerig nagaan.

1°. Potten, allen kogelvormig met omgebogen randen, in allerlei afmeting. Er zijn er, die een emmer vocht kunnen inhouden en anderen, waarin niet veel meer dan een theekopje gaat. In den randvorm bestaat veel verschil. Ik bezit onder mijne scherven meer dan een *vijftigtal* varianten; maar wat de vorm der potten zelve betreft, die is steeds kogelvormig op een paar uitzonderingen na. Immers, ik bezit ééne grootere pot, waar men, onder den kogel, een rand heeft aangebragt om den pot te laten staan en een klein potje, waaronder drie pootjes geweest en ten deele nog zijn. In deze uitzonderingen echter

laat zich echter den kogelvorm nog duidelijk aanwijken, alleen eenigermate door de omstandigheden gewijzigd.

Schalen en kommen komen voor, maar in veel kleiner aantal dan de potten. Ik bezit er, die niet grooter dan zoutvaatjes zijn, sommigen met meer zorg en op het wiel vervaardigd, anderen uiterst ruw en lomp, geheel uit de hand gevormd.

Mogelijk behooren bij deze schalen, de *stampers*, waarvan er meerdere gevonden zijn, en waarvan, te oordeelen naar de vele fragmenten, welke daarvan voorkomen, zeer veel gebruik gemaakt is.

Somwijlen zijn die stampers van boven *sterk afgesleten*, wat een veelvuldig gebruik doet vermoeden. Volgens een zeer fraai exemplaar in mijne collectie te oordeelen, heeft men deze voorwerpen niet, zoo als de stampers in onze moderne vijzels, gebruikt door ze eene *verticale* beweging te geven, maar veel eer eene rondraaijende, alzoo in den trant van zeer kleine handmolens.

Verder komen voor verschillende soorten van vaatwerk voor huishoudelijk gebruik, als kleine potjes met eene tuit voorzien, mogelijk tot lampen gediend hebbende; tweemaal kwam een fragment van een vuurkomfoor(?) aan het licht (verzameling van Dr. R. WESTERHOFF en de mijne), dat, naar die beide fragmenten te oordeelen, ongeveer den vorm van fig. 11 moet hebben gehad. Jammer genoeg, dat van dit zeer merkwaardige voorwerp niet meer gevonden is. Platte, meer of minder diepe en met een hol (tuitvormig) handvat voorziene schalen of casserollen

komen, ofschoon bijna nimmer ongeschonden, veelvuldig voor. De zwarte aanslag aan de onderzijde wijst op aanhoudend gebruik voor de keuken. De holle steel kan gediend hebben, om daarin een stok te bevestigen, ten einde het schaalte zodoende boven het vuur te kunnen vasthouden.

Eenmaal vond men een lepel, in grootte en vorm, als ik mij wel herinner, eenigermate overeenkomende met onze thans gebruikte steenen soeplepels. Het voorwerp berust in de verzameling van DR. WESTERHOFF.

Verder kwamen er nu en dan ooren en knoppen van verschillende potten en velerlei fragmenten, welke moeilijk meer te onderscheiden zijn, voor den dag, welk een en ander genoeg bewijst, hoe veelvuldig en verscheiden het gebruik geweest is, dat men hier van gebakken aardewerk maakte.

Onder de voorwerpen, waarvan de bestemming nog altijd niet genoegzaam opgehelderd is, reken ik in de eerste plaats de hier veelvuldig voorkomende *disci* of platronde schijven van verschillende afmetingen, maar steeds in het midden doorboord en somwijlen van merken voorzien. Te *Wijk bij Duurstede* zijn schijven opgedolven met verschillende merken voorzien, waaronder er voorkomen met het teeken van fig. 17. Men denkt, dat zij voor verzwaarsteenen aan vischnetten hebben gediend. Zoo gaf ik er een aan DR. WESTERHOFF, welke aan elke zijde *zeven* indrukseels had, waarin een kruis te zien is (fig. 14). De helft van een ander, met één dergelijk kruis, bezit ik nog. Opmerkelijk is het, dat die schijven met het kruisteeken

wel in *Drenthe*, maar bij mijn weten daarbuiten niet gevonden worden. Een andere schijf in mijn bezit (fig. 15) heeft aan de eene zijde twaalf vinger-indrukken rondom de midden-opening. Een dito, in de stad *Groningen* opgegraven, heeft er zoo een vijftal en nog anderen bij mij aanwezig, dragen in 't geheel geene merken. Deze schijven zijn tot 20 en 24 centimeters in middellijn. Ik bezit er een, die naauwelijks 3 centimeters in middellijn heeft, en meer tot die soort, welke men gewoonlijk *spinsteentjes* noemt, schijnt te behooren.

Al deze voorwerpen zijn van kleiaarde, meer of minder doormengd met kiezel- en kwartz-korrels, gevormd en van buiten overgoten met een leemsop, daarna gebakken en wel in een open vuur. *Op de breuk zijn de scherven blaauwzwart, van buiten van geel tot roodbruin van kleur.* Die kleur hebben vele voorwerpen door een lang verblijf in den vochtigen veengrond of in het water somwijlen geheel of ten deele verloren. Zeer zeldzaam komen ook scherven voor, welke van buiten zwart, op de breuk grijswit van kleur zijn. Die schijnen aangevoerd te zijn, terwijl alle andere voorwerpen ter plaatse zelve kunnen vervaardigd zijn. Proeven althans door mij genomen met klei van de heemsteden gaven mij gelijksoortige baksels, roodbruin van buiten, blaauwzwart op de breuk.

Opmerkelijk is bij de groote verscheidenheid van vormen de algeheele afwezigheid van eene versiering. Versieringen hetzij door kleuren hetzij door indrukse-len aangebragt, komen nimmer voor. Indrukse-len op een fragment van een pootje van een pot, door mij

gevonden en bewaard, schijnen mij meer een toeval-
lige dan wel eene opzettelijk aangebragte versiering te zijn.

WIE DE HEEMSTEDEN-BEWONERS WAREN EN HUNNE
VERMOEDELIJKE TRAP VAN ONTWIKKELING.

Moeijelijk is het om iets te bepalen betreffende de bewoners dezer heemsteden en den trap hunner ontwikkeling, even zoo om den tijd, waarin zij hier zich vestigden hij benadering te bepalen. Het ontbreken van metalen voorwerpen en het ruwe bewerken der gebakken aarden ustensiliën, het niet versierd zijn dezer laatste, dit een en ander doet eene zeer ruwe onbeschaafde bevolking veronderstellen. De vrij dorre onvruchtbare bodem in den naasten omtrek mag voor eenige huisdieren voedsel opgeleverd hebben, aan landbouw valt niet te denken. Vischvangst en jagt in de nabij gelegen stroomen en bošschen — want dat de bodem destijds boschrijk was, toonen de vele overblijfselen in de veenen — zullen wel de bezigheden dezer oorspronkelijke bevolking geweest zijn. Naauwkeuriger nasporingen en zorgvuldige opgravingen kunnen daaromtrent zekerheid geven.

Van waar deze bevolking kwam, is evenmin met juistheid te bepalen; maar toch is het meer dan waarschijnlijk, dat zij van uit zuidelijker en zuidoostelijke streeken langzamerhand noordwaarts is voortgedrongen. Immers het aardewerk is zoowel in vorm als in stof en bewerking *geheel verschillend van dat, wat de terpen in Friesland, Groningerland en Oost-Friesland opleverden*, en ofschoon verschillend, toch eenigermate analoog aan dat wat in Drenthe en Overijssel

hier en daar is gevonden. Daaruit meen ik te mogen besluiten tot eene *Saksische* en in geen geval *Friesche* herkomst dezer bevolking. Herinneren wij ons hierbij, dat het iets nooderlijker gelegen land van *Schwerd* en de stad *Groningen* zelve nog in de middeleeuwen Drentsche grond waren, dan is onze stelling meer dan waarschijnlijk. De grens tusschen Friesche en Saksische stammen zal in de nabijheid van onze heemsteden geweest zijn. Dat er evenwel betrekkingen tusschen beide stammen bestaan hebben, of dat zij althans met elkander in aanraking geweest zijn, leert ons het eenige overgebleven metalen voorwerp. Dat tinnen ornament kan vermoedelijk alleen uit Engeland door Friesche tusschenkomst naar hier gekomen zijn. Ware het uit het zuiden aangevoerd geworden, het ware dan niet van *zuiver tin*, maar veeleer van brons vervaardigd.

Onmogelijk is het voor als nog om te bepalen wanneer de eerste nederzetting hier plaats had; maar de somwijlen verbazende massa's scherven en de groote verscheidenheid in vorm en bewerking van vele voorwerpen wijzen op een zeer lang tijdvak van bewoning; een tijdvak, dat zeker tot den merovingischen tijd heeft voortgeduurd: want heel veel ouder durf ik het *tinnen* ornament niet te schatten.

Of de bevolking zich oploste in andere stammen dan wel of die te gronde ging of ook eindelijk bleef voortbestaan in het nog heden daar levende geslacht, is moeilijk te zeggen. Het laatste is niet onwaarschijnlijk. Inmers sporen van plotselinge geweldadige verwoesting dier aloude woonplaatsen vond ik niet.

Wel zijn er sporen van brand ontdekt, doch niet voldoende om eene plotselinge en algemeene vernieling te veronderstellen.

Dit echter is zeker, dat alle geheugenis aan die oude bewoners verdwenen is. Geene sage of legende leeft er thans meer bij het nu bestaande geslacht, welke betrekking kan hebben op deze primitieve bevolking. Merkwaardig alleen is een trek, een familie-trek zoude ik haast zeggen, welke beide, de bevolking en onze tijdgenooten, met elkander gemeen hebben, te weten, beider zorg voor hunne dooden. Dat de oude bewoners die zorg kenden, leerde ons eene ontdekking een jaar of vijf geleden gedaan, die het merkwaardigste voorwerp, daar ooit gevonden, aan het licht bracht, en daarmede het eerste bepaald funeraire of grafmonument.

HUISVORMIGE URNE.

In den zomer van het jaar 1867 was de waterstand in de veenen zóó laag, dat de daarin liggende eilandjes zich hoog daarboven verhieven. Dat bemoeijelijkte zeer het opwerpen van den bagger uit de pramen (turfschuiten), weshalve de werklieden besloten, om de landingsplaats op het eilandje, waar de meerbedoelde groote heemstede ligt, af te graven en zoo te verlagen.

Bij die gelegenheid vond een hunner in het veen zelve, hoewel zeer ondiep, (merkwaardig genoeg niet in de kleilaag, maar op eene plaats, waar alleen veen, geen klei was) een voorwerp zoo als hem nim-

mer meer was voorgekomen. Het was gevuld met eene grijsachtige stof en, volgens zijn zeggen, met een plat steentje gesloten.

Toen hij het mij een paar dagen later bragt, was van den inhoud geen spoor terug te vinden; ook de sluitsteen vond ik niet meer, in spijt van een naauwkeurig onderzoek, door mij zelf op de vindingsplaats gedaan.

Dan genoeg, ik herkende in het mij gebragte voorwerp terstond eene van die hoogst zeldzame en merkwaardige urnen, welke in den vorm van een huis of hut waren gemaakt. fig. 21 De vorm echter is geheel nieuw en eenig en verschillend van alle tot dusverre gevonden huisvormige urnen.

Men vergelijke de verhandelingen over en de afbeeldingen van deze soort van urnen in: *Jahrbücher des Vereins für Mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde*, 21 Jahrgang, Schwerin 1856, bl. 243. *Ueber die Hausurnen, besonders über die Hausurnen vom Albaner-Gebirge vom Archivrath Dr. LISCH*, en verder: *The Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity*, Londen 1869, bl. 99; *Notes on the Hut-Urns and other objects discovered in an ancient Cemetery in the Commune of Marino (Province of Rome)*. By Doctor L. PIGORINI, Director of the royal Museum of Antiquities at Parma, and Sir JOHN LUBBOCK, Bart F. R. S., F. S. A. Read April 2nd 1868.

De vorm van woning, door deze urne aangegeven, wijst op eene ronde lage hut met kegelvormig, van boven stomp uitlopend, dak en eene opening ter zijde. Dezelfde vorm vindt men eenigermate terug in de bijenkorf-vormige woningen van de bewoners van

Zuid-Afrika, en zeer gelijk ook aan onze urne zijn de paalwoningen, aan de kusten der Roode Zee, afgebeeld volgens een oud Aegyptisch Bas-relief, bij DUMICHEN, *Die Flotte einer Aegyptische Koeniginn aus dem XVII Jahrhundert* v. C, pl. XV.

Zouden wij in onze huisvormige urne ook de afbeelding eener paalwoning mogen zien? Ik durf het niet beslissen, maar stellig zeker is het eene vrij getrouwe kopij der hutten van die bewoners. De zorg, waarmee het, in al zijne ruwheid, gemaakt is en de vingerindrukken binnen in duiden op een boetseersel uit de hand en bepaald met eenig doel vervaardigd.

En dat doel? Is niets anders, dan om den doode eene woning mede te geven, gelijkvormig, zooveel maar immer mogelijk is, aan die, welke hij bij zijn leven bezat. Dat denkbeeld moet algemeen hebben geheerscht. Immers wij vinden het onder verschillende vormen menigvuldig terug. Behalve de huisvormige urnen door Dr. LISCH beschreven, zijn er ook Romeinsche aschkisten in huisvorm, van gebakken aardewerk bekend, en onder anderen voorhanden in het Museum te Leiden. Verder heeft men maar te denken aan den vroegeren vorm onzer doodkisten, hier en daar ten platten lande nog in gebruik. Varianten van hetzelfde denkbeeld zijn de schuitvormige aschvaten, waarvan het Leidsche Museum er onder anderen een drietal bezit, allen in Drenthe gevonden. De noordsche *Vikingen* werden onder hunne omgekeerde schepen begraven, nog eene uiting van het zelfde denkbeeld. Een zich zelf niet geheel duidelijk, maar toch vast geloof aan het voortbestaan na den dood, zal bij verschil-

lende volken aanleiding gegeven hebben tot deze gewoonte, om hunne dooden in huis- of scheep-vormige urnen te begraven. Het bewijst een zekere hoogte van ontwikkeling, maar tevens ook, dat men het voortbestaan nog geheel stoffelijk opnam.

LEIDEN, 30 Augustus 1871.

H. v. I.